

молитвам людей был вымолен покой грешной душе маршала.

В романе Гюисманса „Геенна огненная” нашел отражение „научный метод” братьев Гонкуров, определяющих роман как „клинический анализ” человеческого поведения, человеческих эмоций. Анализируя механизм преступности, вступающей в конфликт с социальными основами личности, Гюисманс стремится познать и „поставить диагноз”, чтобы открыть возможности лечения, преодоления тех темных инстинктов, которые толкают к преступлению и разрушению нравственных основ личности.

По мнению автора, вечные соперники - Добро и Зло, Бог Света и Князь Тьмы - ведут постоянную борьбу за душу человека. Лишь истинная вера и христианское милосердие способны оградить человеческую душу от Зла.

Список использованной литературы

1. Гюисманс Ж.К. Геенна огненная. - М., 1993.
2. Краткая литературная энциклопедия. - В 2-х тт. - Т. 2. - М., 1964.
3. Кучборская Е. Реализм Эмиля Золя. - М., 1973.
4. Реизов Б. Французский роман XIX века. - М., 1969.

Summary

*This article deals with the analysis of the naturalistic conception of the personality which Guismans personified in the story of morals lapse of Zill * de Re, the character of the novel „ Geenna Ognennaya ”.*

Т.М. Мішеніна

канд. філол. наук, викладач

ЗАСОБИ ОПИСУ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ (на матеріалі роману Георгія Книша „Жайвір”)

Дослідження присвячене розв'язанню проблеми універсального й національного в мовній свідомості. Автор розглядає конструкції органічної належності (ядерні і похідні) в художньому мовленні як компоненти асоціативних ланцюжків на рівні бінарних відношень і як такі, що мають образотворчу роль, детермінують етносемантичне бачення зовнішності людини.

Проблема відображення зовнішності людини у свідомості носіїв є на сьогодні актуальною у зв'язку із тенденцією сучасних гуманітарних наук до повнішого вивчення людини як біосоціальної істоти. Безумовно, соматизми у світоглядній картині є детермінантами універсального й національного. Психолінгвістичні особливості сприйняття лексичної семантики слів розглядаються як типи словесних асоціацій [4; 6; 9; 11]. Через обмежений об'єм людської пам'яті і функціональних можливостей мозку, свідомість у процесі сприймання світу враховує, перш за все, ті компоненти чуттєвих образів, які є найбільш суттєвими для індивідуума. У багатьох випадках суттєвість

властивостей реальності визначається емоційним станом особистості в момент сприйняття.

Подібні форми кваліфікуються вченими як компоненти декларативного знання, що подає уявлення про об'єкти, процеси, факти, закономірності як схематичну типізацію стереотипів. Як приклад, наведемо ряд асоціацій в українській мові, пов'язаних із соматизмом *ву>са* (експеримент здійснено Д.Тереховою): *чорні, козацькі; борода, красень, чоловік; Мюнхаузен, Шевченко, Дон Джуан* [14, с. 13-14].

Проте очевидно, що національна специфіка сприйняття зовнішності людини відбивається в мовній свідомості представників кожної нації, не обмежується культурно-мовними стереотипами. У типологічних і стилістичних особливостях художніх текстів виявляються мовні категорії мовленнєво- мисленнєвої діяльності. Автор має уявлення про ситуацію, у якій відбувається комунікація, про місце і стан реципієнта в цій ситуації. У використанні стилістично маркованих елементів висловлення виявляється, перш за все, мотиваційний бік мислення. Накопичений досвід, мотивація, мета, умови, в яких відбуваються творча діяльність людини, детермінує відбір засобів для вираження думки-ідеї [4, с. 275; 8, с. 28, 43].

З метою адекватного вираження думки автор переосмислює раніше створені (традиційні смислові і формальні характеристики цих засобів).

У процесі практичної діяльності усвідомлені й зафіксовані в категоріальній структурі мислення зв'язки між об'єктами дійсності ототожнюються чи порівнюються із зв'язками між предметами, процесами, явищами, що досліджуються у штучних умовах. На основі категоріальної ситуації *об'єкт - відношення - посесор* виділяється відповідна семантична категорія посесивності, що означає зв'язок між залежним та незалежним об'єктами. Диференціація посесивного відношення дозволяє кваліфікувати зв'язок *людина - соматизм* як посесивний. Граматична форма, що інтегрує найбільш характерні ознаки аналізованої семантичної сфери трикомпонентна конструкція. Тип посесивного зв'язку, що характеризує об'єкт володіння як невідчужуваний, конкретизує семантичне значення посесивної конструкції, визначаючи модель для реалізації семи *органічна належність*. Розрізняють конструкції з абсолютно та відносно невідчужуваним об'єктом. Перший тип одиниць характеризує соматизм як обов'язковий і водночас унікальний у посесивному просторі суб'єкта: другий тип, відповідно, як необов'язковий компонент зазначеного простору. Методом порівняння конструкцій органічної належності до абсолютно невідчужуваних об'єктів відносимо такі частини тіла, як *очі, ніс, рука, голова, плечі, шия*; до відносно невідчужуваних такі, як *ву>са, волосся, борода; ластовиння, родимка, бородавка, шрам. надріз*.

Конструкції органічної належності мають системну організацію і є елементами рівнів функціонально-семантичного поля. Реалізуючи спільне семантичне значення належності, розглядувані одиниці мають структурно- семантичну похідність порівняно із ядерною одиницею посесивності моделі $N_i - V_f$ (мати) - N_4 .

Синтаксична похідність, як відомо, - це семантичний і формальний (структурний) зв'язок базової одиниці, роль якої виконує насамперед речення, рідше - словосполучення. Речення, що характеризується симетрією співвідношення семантико-синтаксичної й формально-граматичної структури, є базовою (*Дівчина має ластовиння*).

Посесивні конструкції трансформуються у складні іменники або субстантивні власне словосполучення залежно від функції такого компонента посесивного значення,

як постійність/тимчасовість, а також характеру зв'язку між посесором та об'єктом, де об'єкт кваліфікується як абсолютно чи відносно невідчужуваний. Оскільки структурною особливістю конструкцій з об'єктом на позначення соматизму є обов'язковість атрибутивного поширювача, то вихідною моделлю слід уважати таку: С - П - Attr - О; для конструкцій з відносно невідчужуваним об'єктом, відповідно, С - П - О.

Деривація на базі вихідних семантично елементарних речень відбувається у такий спосіб: *Чоловік має ніс + Ніс є кривий — Чоловік, що має кривий ніс, некрасивіш — Чоловік із кривим носом некрасивий — Кривоносий чоловік некрасивіш - Кривоніс некрасивий* [5, с. 115-117].

Конструкції з абсолютно невідчужуваним об'єктом мають обов'язковим атрибутивний поширювач, який характеризує об'єкт як фізичну частину цілого (тобто тіла посесора) за кольором, формою та розміром. Аналізовані моделі можуть містити суб'єктно-оцінну інформацію про сталу ознаку чи стан об'єкта, які відбивають стереотипні уявлення людини про досконалість, завершеність, гармонійність зовнішності.

Атрибут може відбивати безпосередній взаємозв'язок фізіологічного та внутрішнього станів. У цьому випадку поширювач виражається прикметником на позначення емоцій, моральних та вольових якостей людини.

Як засвідчує мовний матеріал, показовими для художнього мовлення Г.Книша є конструкції з сурядними рядами, члени яких являють собою деривати базової моделі. Цей факт, з одного боку, пояснюється мовною тенденцією до скорочення, а з іншого - прагненням автора засобом ампліфікації створити градаційний ряд. У такий спосіб зовнішність стає ядром характеристики персонажа, який упродовж розвитку сюжетної лінії сприймається крізь призму ознак, що детермінують або імпліцитно програмують дії суб'єкта. Наприклад: *(Тимофій), міцно збитий підліток з хитруватими монгольськими очима і тонкими примхливими губами сів на семінарську парту...* (с. 75); *Поруч тюпав хирлявий, середнього зросту, з довгою тонкою шиєю Семен Гуцак...* (с. 62); *У відчинених дверях показався цибатий, з тонкою шиєю і широкими плечима Македон Максимович Зубило* (с. 30); *Не встигнуть з-під землі проклюнутися голівки брандушів - а вона, опасиста, з хитрими, захованими у складках, але добрими очима, звільняється від домашньої поранки і аж до білих мух не покидає куреня* (с. 43).

Функціональними є одиниці із складними та складними прикметниками-дериватами вихідної три- або чотирикомпонентної моделі. За нашими спостереженнями, конструкції з аналізованими прикметниками фіксують найвиразніші ознаки зовнішності героїв твору: *Довголиций інок нечутно зіп яв на столик мідну тацю* (с. 141); *Олена не нитками, слізьми зашивала їх, позираючи на присмирнілу зеленооку дівчину і непокоячись, щоб зовсім не відбилась від рук* (с. 217).

У виділенні певної ознаки з-поміж ряду наведених при змалюванні зовнішності героїв твору бачимо чітку авторську позицію. Пор.: *Горбатенький дідок, оброслий рудою щетиною, з тоненьким золотим зубом, який випирає із-під губи, ніби шило, дозволив хлопцям вибрати ватники, гумові чоботи й брезентові штани* (с. 195) - *Тепер, діду, замикай свою лавочку, — кинула на прощання..., не прислухаючись до бурмотіння оброслого щетиною золотозубого діда* (с. 198).

Регулярними є моделі, у яких найвиразніша ознака виражена прикметником, семантична структура якого містить додаткові оцінні компоненти. Переважно

використовуються лексеми, що характеризують у цілому зовнішність людини. Пор.: **Вужистий, жиливий Сава**, хихикнувши в кулак, штовхнув під бік хирлявого Овсія ... (с. 47); **Опасистий** Буць лише пирхав у товстенький кулачок... (с.53); Олег придивився до грядки цибулі, над якою схилилась закутана до очей в біленьку хустку > **огрядна** жінка (с. 299); **Хоч кістлявенька** ваши Оленка. Нічого-нічого... (с. 206); А Грицько Козодій, щоб ти побачив його! До технікуму поступає, **цибатий** Македон по-доброму притис до себе Олега (с. 427); Вичовгана ногами напрочуд міцна кладка, змайстрована під наглядом **кривого** Тодося, хитнулася... (с. 427); Іван **миришавий**, з червоним носом. Завжди підпилий... мав славу чоловіка, в якого діти, ніби опупки на гіллі вискакують (с. 131).

Автор активно використовує також прикметники, що в семантичній структурі містять сему кількості (зменшеної / збільшеної). Прикладами конструкцій з аналізованими прикметниками можуть бути: ... **Замолоду віспувата** баба відзначалася гарячою вдачею... (с. 58); **Веснянкуватий** підліток, загикуючись, відбивався від вродливої, повновидої дівки... (с. 66); **Власне**, з тією особою і хотів побачитися Тимофій. **З присадкуватим, горбатим** коротулькою, на плескатому > обличчі якого вигинався гачкуватий ніс... (с. 88); **Незабаром** причимчикував **приземкуватий** церковний староста (с. 79).

Поту жним засобом створення образності є використання конструкцій зі значенням порівняння. У подібних реченнях одна ознака уподібнюється іншій за кольором, формою, розміром. Утворенню порівняння сприяють типові асоціації, що виникають у результаті чуттєвого сприймання дійсності. Саме асоціації утворюють у порівняльній конструкції її головний компонент - основу, що концентрує семантичний потенціал порівняльної конструкції. Об'єкти порівняння виражаються флоро- та фаунолексемами, іменниками на позначення предметів. Кількісно-статистичний метод дозволив зробити висновок про те, що найчисельнішу групу становлять конструкції, у яких позицію об'єктів порівняння займають флоролексеми (56%), що свідчить, з одного боку, про наслідування автором фольклорної традиції, коли рослинний та тваринний світ у свідомості носіїв української культури символізують тісний зв'язок людини й природи, символу складових духовного світу [2, с. 40]. З іншого боку, звертаємо увагу на широкий діапазон використаних автором флоролексем у позиції об'єкта порівняння, що уможливило проведення нових ліній зв'язку між людиною та природою.

Принадібно зауважимо, що найтипівішим різновидом метафоричних перенесень **рослина / людина** є стадія розвитку рослини (ознака за дією на формально-граматичному рівні виражається дієприкметником або віддієслівним прикметником); назва рослини або її частини (схожість людини на відповідну рослину або подібність до неї за певними ознаками виражається іменником - назвою рослини). Наприклад: **Катерина Чайчиха і Варка Нетудихатчиха вели попід руки зів'ялу, ніби ромашку, закротену сльозами Олю...** (с. 427); ...**Зіпнувся на ноги молодик... весь жовтий, як старий огірок**, напевне, від лихоманки, скопленої в тавнях (с. 23); ... **Владислава була,,, як молода гнучка галузка з трояновими пелюстками щік** (с. 108); - **Що думаєш робити?** - обронив тенорком **Яків, мов лозина**, з бистрими нахабними очима (с. 78); **Цьовкав батіжком... іздовий - дід Явтух, сухий і зморщений, ніби прив'яла груша** (с. 53); **Доки не залетів чорний, як остюк, Дідиків Васько, гармидеру не було** (с. 50).

Уживання слова, що позначає певний предмет, для номінації ознаки зовнішності,

за нашим спостереженням, відбиває метафоричне перенесення **фізичні характеристики предметів і речовин, фізичні процеси / людина**. Експлікується, як правило, просторова характеристика предмета, що відбиває зіставлення за зоровою асоціацією: *Байдуже (Тимофій) ттіявся поміж довгими, звивистими рядами, маючи намір розшукати опасисту, з величезними, як млинове коло, очищами, напрочуд кмітливу циганку, прозвану Шестернею* (с. 88); *За місяць пухкенька, як пампушечка, Оля, вчепившись у пальці усміхненої Олени, видрібнювала перші крочки по долівці...* (с. 210); *Давно, як стрункий, могутній велетень, з широченними, як ворота, плечима, ухитрявся залишитись, зібгатись...* (с. 102); *У довгому лискучому плащі, фетровому/ капелюсі, під яким ворушився гачкуватий ніс, приліплений до плескатоого, мов корж, лиця... всунувся до хати коротулька* (с. 94).

Окремо виділяються конструкції з фаунолексемами, вираженими присвійними прикметниками, що перейшли до розряду якісних. Можливість метафоризації виникає на спільних компонентах - за подібністю зовнішності. Наприклад: *Підвів догори овече обличчя отець Ланідарій: - На хвилину припускаю можливість українізації* (с. 38); *Розстібнувши мідяні гомбички військового френча, підотаман зарухав вуглуватим борлаком на довгій журавлиній шії і показав на стіну* (с. 55).

Функціональними є моделі з прислівниками способу дії, що передають семантико-синтаксичні порівняльні відношення складнопідрядного речення: *Дівчина крутиться так, як крутиться дзига — Дівчина крутиться як дзига - Дівчина крутиться дзигною* [5, с. 30-33]. Прислівники синтаксичного ступеня адвербіалізації пов'язані з безприменниковим орудним відмінком іменників, а також з місцевим відмінком прикметників, ужитих з применником *по*. Об'єкти порівняння виражаються переважно флоро- та фаунолексемами. Пор.: *Владислава, мов жар-птиця (жар-птицею), вигнувшись станом, обминула обвішаний недоспілими ягодами-намистинками кущик глodu, стала перед*

матір 'ю (с. 47) — *Журавлиною ходою. високо піднімаючи ноги, Калнинь наблизився до платформи* (с. 317); ... *Котрий день думаю, зважую, відміряю... зам'ялася, спалахнула весняною ружею, крайком ху'стки закрила уста* (с.245); *(Олег)... побачив просто перед собою зламані злістю маршиякові брови Владиславы, ... по-лелечому витягнуту вперед шию...* (с. 65).

Художні метафори визначають індивідуально-творчу манеру письменника, характеризуються зближенням на ґрунті порівняння або асоціації елементів реальної дійсності. Змальовуючи зовнішність героїв у романі *Жайвір*», автор часто використовує метафору. Виділено два структурно- семантичні різновиди метафори, що, у свою чергу, є членами дериваційного ланцюжка: *Людина мас очі, немов (сині) країні; Людина мас очі + Очі подібні до (синіх) крапель - Людина, яка має подібні до (синіх) крапель очі, красива - Людина з подібними до (синіх) крапель очима, красива - Людина з (синіми) краплями очей красива - Людина з краплями-очима красива* [5, с. 116-117]. Напр.: *Ночами не давала спати Людочка, біленьке янголятко розтулювало сині крапельинки оченят і як уміло, так і скаржилось, що ріжуться зубки і йому дуже боляче* (с. 292); *Сухенький, з сивою борідкою, поділеною навпіл..., він кидав на Тимофія сині списи поглядів зненацька і в найнесподіванішому місці розмови. І від того сині краплі здавалися гарячими голками, що допікали до живого* (с. 137).

Прикладковий компонент виражається іменниками таких тематичних груп: а)

рослини (*губи-ягідки, хюпці-ясени*), б) тварини (*мушки-очиці*);
в) предмети (*шнурочки-брівки, серпики-брови, борідка-клинець, вуса-щіточки*);
г) явища природи (*віченьки-краплини, пачьчики-промінці*). Проілюстрований матеріал переконує в тому, що при змалюванні зовнішності дійових осіб у романі „Жайвір” Г.Книш використовує прикладку як образно-експресивний засіб, який дозволяє на семантичному рівні атомізувати значення порівняння двох ознак об'єктів реальної дійсності, спонукає до інтелектуального сприймання тексту, а отже, передбачає багатоступеневий процес розуміння й метафорично-переосмисленого вживання мовних одиниць.

Сприйняття зовнішності людини як асоціативного портрета фіксує специфічні риси, що свідчать про найголовніші напрями асоціювання. Специфічність етносемантики найглибше виявляється в художніх текстах, що концентрують людську творчу думку. Культуроносна функція мовленнєвої діяльності письменника розширює діапазон можливих порівнюваних об'єктів-соматизмів, пропонує оригінальні авторські рішення при виборі лексико-семантичних засобів опису, гармонійно поєднуючи у творчій практиці традицію і новаторство.

Більш дрібні розгалуження асоціацій у сприйнятті зовнішності свідчать про участь одиниць окремих рівнів знання (поняття, судження, галузь знань про світ) у комунікативному процесі, де експлікуються фрагменти бінарних відношень: частина / ціле (посесор); поняття / типова ознака поняття; діяч / дія; дія / об'єкт дії.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык (к проблеме языковой „картины мира”) // Вопросы языкознания. - 1987. - С. 3-19.
2. Бетко І. Сковорода - містик в культурологічній концепції Дмитра Чижевського // Філософська і соціальна думка. - 1994. - №5-6. - С. 37-47.
3. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. Модальность. Посессивность. - Л.: Наука, 1984. - 133 с.
4. Гальперин И.Р. О принципах семантического анализа стилистически маркированных отрезков текста // Принципы и методы семантических исследований. -М., 1976. - С. 273-278.
5. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. - К.: Наук, думка, 1991.-189 с.
6. Иванова Г.А. Использование модели текста для формирования умений описания внешности и характеристики персонажа // Язык и национальная культура. - Тезисы докладов и сообщений. - СПб.: Образование, 1995. - С. 23-24.
7. Камова И.М. Типология посессивного значения: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. - М.: Изд-во МГУ, 1980. - 27 с.
8. Каменская О.Л. Текст и коммуникация: Учеб, пособие для ин-тов и фак-тов иностр. яз. -М.: Высш. шк., 1990. - 152 с.
9. Сорокин Ю.А. Этнические формы культуры: сознание и модусы его вербальной презентации // Язык и культура: Тезисы // Киев, ун-т им. Т.Г.Шевченко. Укр. ин-т междунар. отнош. - К., 1994. - Т.1. - С. 15-21.
10. Старикова Г.В. Лексика портретных описаний: Автореф. дис. ... кан. филол. наук. - Л., 1985. - 16 с.
11. Терехова Д.І. Асоціативний портрет українця та росіянина // Мовознавство. - 1997. -№6. - С. 43-50.
12. Терехова Д.І. Види класифікації вербальних асоціацій. - Вісник КДПУ. - Серія:

Філологія. - 1999. - Т. 2. - №1. - С. 79-84.

13. Терехова Д.І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів (психолінгвістичний аспект): Монографія. - К.: КДПУ, 2000. - 244 с.
14. Терехова Д.І. Психолінгвістичні особливості сприйняття соматичної лексики в українській та російській мовах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. - К., 1997.-20 с.
15. Книш Г.А. Жайвір: Роман. - К.: Дніпро, 1982. - 455 с.

Summary

The investigation deals with solving the problem of the universal arid national components in language conscience. The author examines constructions of organic possessiveness (basic and derived) in artistic speech. They are considered to be constituents on the level of binary> interrelations as well as those that perform the function of creating images and determine ethnic and semantic approach in describing a person's appearance.

О.В.Мохначева

канд. філол. наук, доцент,

Т.А.Доронина

канд. педагог, наук, доцент

„ГОТИЧЕСКАЯ ФОРМУЛА” КАК РЕЧЕВОЙ АРХЕТИП В НОВЕЛЛИСТИКЕ В.НАБОКОВА

У статті розглядаються особливості готичної літератури, особливості її світогляду та виводиться своєрідна „готична формула”, складовою якої є архетипи (Замок-Будинок, руйнація, мандрівка-пошук тощо). Зроблено спробу довести, що вираженням архетипу стає певний набір лексичних засобів, аналіз яких проведений на матеріалі новел В.Набокова.

Готическая литература - одно из ярчайших явлений мирового художественного процесса, восходящее к концу 18 века, когда происходит кризис рационалистической мировоззренческой системы Просвещения и рождается новая романтическая концепция. Начало этой мощной традиции положил роман Горация Уолпола „Замок Отранто”, появившийся в 1764 году. Он стал отправной вехой особого рода литературы, намеренно ориентированной на фантастику, трагический и мрачный колорит сюжетов, овеванных тайной, предполагавший вмешательство потусторонних зловещих сил в события жизни персонажей, исследующей границы страхов и природу ужаса и пр. Такую литературу называют готической, или „черным романом”, или романом „страха и ужаса”, что указывает на устойчивую традицию, реализовавшуюся в различных национальных вариантах, и на наличие установившихся признаков, благодаря которым работает жанровая память в текстах, написанных по ее рецептам.

Как следствие поиска в этом направлении, в художественном сознании проявилось некое „готическое” мироощущение, которое отличается интересом не только к сверхъестественному, ужасному как нарушению естественного, природного, но и вниманием к конкретным - иногда социальным, иногда историческим или каким-либо иным - причинам хаоса и ощущения трагичности бытия. Оформлению готической эстетики сопутствовали чувство исторической бесперспективности, трагической непознаваемости бытия, неизбежности бедствий и личной безысходности, поэтому